

Isten munkasztalán

BORBÍRÓ ANDRÁS

AZ EMBER GENETIKAI MÓDOSÍTÁSA SOK TABUT SÉRT ÉS VESZÉLYT REJT, DE A TÉMÁT ÉRINTŐ FILMEK IS BIZONYÍTJÁK, LASSANKÉNT HOZZÁSZOKUNK A GONDOLATHOZ.

Ha mondhatjuk, hogy a technológia a természetes adottságaink és körülményeink megértése és másolása, akkor a kultúra a természet felöltöztetése, a művészet pedig esztétikai értékelése különböző szempontokból. A természet, azaz (a *Jurassic Park* Dr. Ian Malcolmjának szavaival) az élet utat talál, a technológia utat tör, a művészet pedig feltérképezi a lehetséges utakat.

A LEGRUGALMASABB ÁLLAT

Igen érdekes utólag visszatekinteni az emberiség adaptálódására egy-egy új technológiához, mely általában hasonló sémát követ, és az elmúlt évtizedekben lefolyt például közlekedési eszközökkel, mobiltelefonnal, internettel, orvosi analitikai és beavatkozó módszerekkel kapcsolatban. Az első látnokok jóslatait és fiktív műveit kutatási eredmények publikációi és ezek laikusok számára is fogyasztható újsághírei követik, majd a téma rádiós és tévés vitákon, művészeti médiumokon keresztül eljut a közbeszédbe: munkahelyekre, kávézóba, kocsmasztalok mellé. Ám az eljárás ekkor még mindig képlékeny, izgalmas és varázslatos.

És itt történik egy különös ugrás, valamikor az első piaci termékek megjelenése előtt. Azok alapos elemzése ugyanis már csak a műszaki érdeklődésű szakmabeliek és hobbisták számára fontos. A varázslatból „geekesség”, kutyülés lesz, a friss viccek hamar avíttá válnak. Mire a termék széles körben hozzáférhetővé válik, már egész más jellegű folyamatok – divatguruk, popkulturális trendek – irányítják a sorsát, a vásárlók lelkesedhetnek érte vagy elutasíthatják azt. Egyéni és társadalmi csoportonként is kijelöljük helyét az életünkben, mindent összevéve pedig igen gyorsan

megszokjuk az új (de persze mindig változó) viszonyokat.

Charles Darwin korszakalkotó kötete, *A fajok eredete* 1859-ben jelent meg, és napjainkig tartó vitát kavart. Fajunk állandóságának, statikusságának képzete azóta visszavonhatatlanul megváltozott, a genetika tudományággá nőtte ki magát. 1992-ben piacra kerültek az első génmódosított növények, 1996-ban pedig megszületett az első klónozott emlős, Dolly, a bárány. Mára a genetikai módosítások többféle technológiája is bejárta az adaptálódás fenti útját, de a legnagyobb – az emberi génállomány módosítása – még hátravan.

BOTLÁSOK, BŰNÖK, BALESETEK

A test és tudat természetes elválásai alapvetően negatív élményként jelennek meg az emberi tapasztalatban, ezekhez pedig később egyre több mesterséges behatás lehetséges társult. Nem meglepő, hogy a testi-lelki metamorfózis toposza a klasszikus rémfilm, illetve a horror zsigeribb alműfajaiban talált termékeny talajra. Még a higgadtabb, tudományos sci-fi művekben is ritka, hogy a genetikai elváltozások ne negatív színben tűnjenek fel.

E történetek alaphelyzete jellemzően egy tudományos katasztrófa valamilyen változata: félresikerült vagy elbizakodott kísérlet, ipari katasztrófa, elszabadult hadászati kutatás. Ha az eseményeknek van kézzelfogható előidézője (általában egy könnyen gyűlölködő, érdekelvű rosszember), a természetellenes folyamatok tömegétől függő életmódú átlagos néző így is érezhet felelősséget, büntudatot a történetekért, és persze szívesen átruházza azt egy bűnbakra. Hiszen tudunk az állatkísérletekről (gyógyszer-, parfüm-, élelmiszeripar), antibiotikumok mezőgazdasági felhasználásáról és a bakté-

riumok növekvő rezisztenciájáról, vagy éppen a fejlett világ látszólag önkéntes korlátozásokkal gátolt, valójában ezt megkerülve a legszegényebb országokba exportált környezetszennyezéséről. Szívesen vennénk rossz irányba haladó folyamatok változtatását, de nemigen teszünk ellenük.

Nem véletlen, hogy gonosz tudósos szörnyhorrorok temérdek változata reagál modern világunk elnyomott, kollektív büntudatára, melytől a mozi sötétjében a bűnös tettekért felelős antagonisták halála útján szabadulhatunk meg. Rengeteg eltérő műfajú film élt már e hatásmechanizmussal, például fősodorbéli, komoly sci-fi (*A majmok bolygója: Lázadás*), családi kalandfilm (*Jurassic Park*), társadalomtudatos thriller (*A sziget*), klasszikus rémfilm (*Frankenstein*), exploitation (*Hibrid*), vagy mindezek szentségtelen házasítása (*Dr. Moreau szigete*).

A genetikai torzulások és az apokaliptikus rémképei az atombomba addig elképzelhetetlen pusztítása nyomán reális fenyegetéssé váltak. Hirosima és Nagaszaki tragédiája mélyen bevésődött az emberiség tudatába, amit az időről időre ismétlődő atomerőmű-katasztrófák rendre megerősítenek. Nem véletlen, hogy a japán mozgóképek különösen sokat foglalkoznak a témával rejtett vagy nyilvánvaló módon (a *Godzilla* szörnye, az *Akira* kataklizmái, a *Neon Genesis Evangelion* angyalai és földalatti bázisai), de nyugati művekben is rendre előbukkan (*A hihetetlenül zsugorodó ember* hőséne, Pókember és Hulk mutációjának hátterében mind a radioaktivitás áll).

A második világháború tartogatott égbekiáltó büntettré való borzalmas ráeszmélést a módszeres, nagyszámú német és japán emberkísérletek formájában is, melyek hosszan tartó visszhangja megfigyelhető úgy kémtörténet hangulatú krimiken (*A braziliai fiúk*), mint disztópikus sci-fiken (*Gattaca*, *Mátrix*). Amerika vietnami háborúja is sok szempontból paradigmaváltó volt a 20. szá-

zad történetében, nem utolsósorban a genetikai sérülést okozó biofegyverek (és szőnyegbombázások) civil lakosságot is válogatás nélkül pusztító bevetése miatt. A dioxin, a „Narancs Ügynök” több utódgenerációra kiható szörnyű hatását a Ho Si Minh-városi Háborús Bűnök Múzeumában erős idegzetűek személyesen is megnézhetik – a valóságnak még a legdurvább háborús filmek sem jönnek közelébe, ahogy az atombomba utóhatásainak sem.

Ezen tömegpusztító fegyverek hatásainak sokkja nélkül valószínűleg a testhorror nagyjainak (Carpenter, Cronenberg, Tsukamoto) allegorikus rémálmai sem jöttek volna létre, de a történelmi sokkhatások ott kísértének az olyan, konkrétabb és hagyományosabb tudományos-fantasztikus témákat választó filmekben is, mint a klónozás (*Jurassic Park*), állatok genetikai „feljavítása” (*A majmok bolygója: Lázadás*), örökletes betegségek allegorikus vagy direkt tárgyalása (*A légy, Nyers,*

Örökség). A biológiai beavatkozás lehetőségének tudata megmutatkozik abban is, hogy ezen filmekben az örökletes betegségek elfogadható, a történet hátterét képező, passzív szerep helyett egyre inkább cselekvő gonoszként jelennek meg, amelyekkel fel kell venni a harcot és uralmunk alá gyűrni őket, vagy legalábbis tudatos munkával megvédeni tőle szuverén, harmonikus életünket (*Thelma, Nyers*).

SZUPERMENEK ÉS ÜBERMENSCEK

A szuperhős-történetek a testi változásokhoz kezdettől fogva pozitív hatásokat is társítottak a negatívakkal mellett. Még fontosabb e művek gyakori tézise: a hősök testi adottságaik miatt hősök. A genetika az általa megszerzett többlettudás miatt emberfeletti tettekre predesztinál. Központi gondolata ez *A sebezhetetlenek*, a *Supermannek*, vagy a *Csillagok Háborúja*-univerzum *A baljós árnyakkal* induló előzménytrilógiájának, mely az eredeti filmek misz-

tikus Erő-képét genetikusan örökölhette hajlammá változtatja. A superképességek megszerezhetőek, kifejleszthetőek és beültethetőek, Pókember genetikai mutációjától a fertőzéssel elnyerhető vámpír- vagy farkasember-létén át (*Interjú a vámpírral, Alkonyat*) a viselhető és beültethető eszközökig (Batman, Vasember és számtalan ellenfelük).

A hős kívánatos mesei képességei az emberi test határainak átlépésével nyerhetők el. Repülés, távolba látás, emberfeletti erő, önkéntes alakváltás vagy méretváltoztatás, örök fiatalság, végtagok növesztése, idegen közegekben létezés (világűr, tengermélye, lángoló tűz): távoli mitológiák rímei bizonyítják, hogy ezek az isteneknek és képzelt csodalényeknek rendelt képességek az emberiség legősibb álmái közé tartoznak.

Sokszor árulkodó egy karakter, egy archetípus korszakokon átívelő változása. *A hihetetlenül zsugorodó ember* 1957-es története, melyet áthat az atomsugárzástól és változó társadalmi viszonyok megroggyanó férfiidentitásától való

„A technológia utat tör”

(David Cronenberg: *A légy*)

szorongás, még a külvilág által észrevehetetlen méretűvé csökkent hős magányos, egzisztencialista rettetetével ért véget. 1962-ben Ant-Man képregény-szuperhős feleségét a politikai titkosrendőrség öli meg (éppen a kommunista Magyarországon), ezután áll – zsugorodó képességét a technológia által uralva és szabadon alkalmazva – az igazság őrzőjének. Marvel-korszakbeli változata, A Hangya már egyenesen egy gegekkal teli, könnyed vígjáték tudós törpebajnoka lesz.

A 21. század szuperhős-robbanása több tucat filmjének egységes üzenete: másnak lenni jó, hiszen emberfeletti csak a nem emberi lehet. Aki labdába akar rúgni a szuperlények arénájában, az nem maradhat gyenge és korlátolt, azaz hétköznapi ember. A hősi szerephez már nem elegendők az emberi erővel elérhető tettek (mint például „egy átlagembernél csak öt perccel tovább bátornak maradni”, vagy épp „jókor lenni jó helyen”, ahogy a hősiességről szóló aforizmák tartják).

TESTRŐL ÉS LÉLEKRŐL

Az emberi gondolkodásban a technológiailag elérhető testmódosítások jó ideig mechanikusak voltak (üvegszem, mankó), majd bő fél évszázada megjelentek az elektronikus eszközök is (pacemaker, irányítható művégtag). A sebészetet évezredek óta gyakoroljuk, mégis meglepően sokáig felületi sérülésekre és sebek gyógyítására korlátozódott (Sir John

„A közös emberi génkészletre is hatással lehetnek”

(Guillermo del Toro: A víz érintése – Sally Hawkins és Doug Jones)

Ericksen brit sebész jóslata a viktoriánus korból: „A has, a mellkas és a koponya öröklé zárva lesz a bölcs és humánus sebész előtt”.

Ehhez képest a genetika még kétszáz éves sincs, génsebészeti beavatkozások csak pár évtizede történnek, így nem csoda, hogy a róla folyó párbeszédet bonyolultságán túl morális dilemmák és a hatásvadász sajtó is nehezíti, pedig már érkeznek a súlyos etikai kihívások (mint például életképtelen embriók kiszűrése, akár petesejt-fázisban).

A génsebészet forradalma küszöbön áll: miközben a genetikai betegségek elleni harcban a kárcsökkentés felől a megelőzés irányába haladunk, és genomunk egyre több LEGO-darabkájának működését tárjuk fel, a gyógyító szándékuk mellé közben lassanként felsorakoznak a genetikai önmódosítás innovátorai – vagy kritikusabban: testkép-zavaros, önvészélyes bolondjai – is. A biohekkerek már a spájzban vannak, hála könnyen beszerezhető, génszerkesztésre lehetővé adó eljárásoknak (CRISPR és növekvő számú variánsa, alternatívája). Ezek alkalmazhatósága és veszélyei azonban ismeretlenek, hozzáférhetőségük pedig még aggályosabb amiatt, hogy használóik idővel a közös emberi génkészletre is hatással lehetnek.

A genetika-etika tehát vallásos paradigmák nélkül is elég forró téma – ilyen léptékű jelenségek tárgyalására, úgy tűnik, még nem állunk készen, az énképünk azonban már bizonyos értelemben

elkezdett felpuhulni. A kortárs filmes közeg ennek eddig főként implant, beépített vagy készülékként használható testmódosításait elemezte, de a fiatal, radikálisabb filmek kezdenek reagálni a testképszerkesztés lehetőségeire is. Brendon Cronenberg például, folytatva az allegorikus testhorrorok apai hagyatékát, biológiai, „szerves” biohekkelést mutat be *Antiviral* című filmjében, melyben a hírességek testének fetisizálása eljut a betegségeikkel való önkéntes elfertőződésig (bővebben *Filmvilág* 2018/3 – *A szerk.*). Az *Évolution* író-rendezője, Lucile Hadzihalilovic a kamaszkor nemi változásainak ijesztő titokzatosságába keveri bele az emberi beavatkozás lehetőségét és közösség méretű, autoriter rendszerek rémképét misztikus művében.

A veszélyeket és lelki torzulásokat be-mutató művek mellett azonban lassanként megfigyelhető egy olyan trend is, mely a szándékos önmódosítással egyértelmű értékítélet nélkül foglalkozik, nem kórtanát, hanem indítékait, lehetőségeit és akár pozitív következményeit is vizsgálva annak. Az emberi korlátok közötti, valamely előny érdekében történő önkéntes kilépés elemzésére e filmek gyakran az átváltozástörténetek olyan bejáratott mintáit értelmezik újjá, mint a vámpírtörténetek (*Cronos*, *Interjú a vámpírral*, *Alkonyat*), vagy a fajkeveredés lovecrafti horrorra (*Dagon*, *Évolution*). A *Cronos* szerzője, Guillermo del Toro különösen kedveli a főhős származási önazonosság-váltságának motívumát, hiszen két képregény-adaptációt is készített az örökségét megtagadó sátánfatty, Hellboy főszereplésével. Legutóbbi rendezése még normasértőbb mű: *A víz érintése* főszereplője léte, mesei hangulata és vulgárromantikus üzenete (a szerelem minden korlátot legyőz) dacára fajok közti, nyílt szexuális aktust ábrázolt, hősnője pedig boldogságát az emberi létének hátrahagyásával nyeri el. Utólag is nehéz elhinni, hogy 2018-ban a legjobb film Oscar-díját és a közönség elismerését ez a film kapta, hiszen mentalitása és fajok közti szexjelenete nem sokkal korábban az olyan szerzői réteghorrorok világába sorolta volna be, mint a *Hibrid* vagy a *Dagon* (melynek zárlatát *A víz érintése* gyakorlatilag teljesen átvette).

Úgy tűnik, tényleg változóban van az ember-létről, emberi mivoltunkról való gondolkodás. •